

Oponentský posudek
Socialistické soutěžení v Československu 1948–1989
Bc. Petra Prokopová
Diplomová práce ÚHSD FF UK, Praha 2024

Na první pohled se může zdát překvapivé, jak málo pozornosti věnovala polistopadová česká historiografie jednomu z klíčových ideologických projevů státního socialismu – tzv. socialistickému soutěžení. Zatímco v zahraniční historiografii je toto badatelské téma přítomno již dlouho, a to nejen ve vztahu ke stachanovskému hnutí, v prostředí českém se objevovalo spíše okrajově; snad kromě Heumosovy práce „*Vyhrňme si rukávy, než se kola zastaví!*“ se socialistické soutěžení vnímalo jako svého druhu fasáda, za níž režim skrýval svou chronickou neefektivitu. Svou roli v tomto vytěsnění zřejmě hrála paměť na pozdní socialismus, kdy různé formy socialistického soutěžení sklízely všeobecný posměch; a nejspíš působilo i polistopadové pojetí komunistické ideologie jako „zástěrky“, jejíž funkcí bylo zakrývat vztahy ovládnutí, jejíž obsah byl tudíž irelevantní a nemá proto smysl související slova a praxe zkoumat.

S odstupem více než třiceti let se zájem o komunistickou minulost přeci jen mění. Ani dobovou skepsi vůči doktríně totiž nevysvětlíme pouze tím, že slova prohlásíme za lež (nebo za významově prázdné znaky), nýbrž ji dokážeme věrohodně historizovat teprve v kontextu praxí, v nichž se k této ideologii aktéři jakkoliv – odmítavě, laxně, nadšeně – stavěli. Autorka právem zdůrazňuje, že vedle nadšenců pro věc socialistického soutěžení a těch, kteří ho zcela odmítali, existovala velká spousta těch, kteří si ho kreativně uzpůsobovali k obrazu svému, vedle ještě dalších, kteří třeba vůbec netušili, že se sami socialistického soutěžení účastní. Již jen tento rozptyl indikuje, že stojí za to věnovat této ideologické praxi – a proměnám této praxe v dlouhém období státního socialismu – badatelskou pozornost; a pokusit se kromě oficiálních intencí rozkrýt ty potřeby, zájmy a hodnoty, které aktéři do této ideologické praxe vkládali.

Dobová šíře postojů s sebou nese potřebu zvládnout poměrně široké spektrum pramenů – od oficiálních proklamací přes právní předpisy, diskuse v novinách a časopisech až po prameny z prostředí podniků. A již tento nárok zvládala autorka práce na jedničku. I když se řada pramenů ukázala být obtížně dostupná, autorka prokázala překvapivě vysokou vynalézavost a trpělivost, díky nimž se jí podařilo sesbírat relevantní prameny a nabídnout plastický obraz vývoje, jímž prošlo socialistické soutěžení. Podobné platí pro její práci se sekundární literaturou: práce dokládá pečlivost a systematickosti, s níž autorka četla a badatelsky navazovala na dosavadní výzkum.

Kromě toho vzala autorka vážně i marxismus. Zdá se, že jsme se konečně snad dostali za horizont přístupu, kdy se dějiny státního socialismu vykládaly bez základních znalostí marxismu, marxismu-leninismu, různých typů marxistického revizionismu etc. Vnímám

předloženou práci jako doklad, že se v historiografii soudobých dějin etablovalo to, co je samozřejmou součástí jiných dějin – totiž když například píšeme dějiny římskokatolické církve, je potřeba znát nejen politické dějiny a vývoj institucí, ale i otázky věroučné, a to jak dominantní proud, tak alternativní výklady a celkově hranice dobové imaginace, když píšeme dějiny nacionalismu, je zapotřebí vzít v úvahu různá dobová pojetí národa etc. Jinými slovy, snad máme období, kdy se v historické vědě marxismus považoval apriorně za formu "falešného vědomí", za smysluprázdnou zástěrku, kryjící svou povahou mocenské zájmy, definitivně za sebou.

Pečlivou analýzu komunistické doktríny pak autorka citlivě propojila s očekáváními různých aktérů a s vnitřními rozpory, s proměnou forem i strategií prosazení a také s právním zakotvením soutěžení. Z mé perspektivy patří k nejvýraznějším přínosům předložené práce zjištění o snad téměř permanentní reformulaci a re-aktivizaci: když soutěžení v jedné podobě (údernictví, stachanovském hnutí) nenaplnilo přísliby, objevilo se znovu v trochu jiné podobě (brigádách socialistické práce apod.) včetně někdy bizarních podob jako například "hnutí konkrétních činů" (s. 142 ad.) nebo pracovních čet. Také bych vyzvedl přehled různých forem soutěžení jako byly závazky, patronáty, údernictví, brigády soc. práce, komplexní brigády, soutěžení podniků; jakkoliv by této (desáté) kapitole slušelo trochu hlubší historické zasazení.

Pokud jsem některým aspektům práce ne vždy plně rozuměl, týkaly se pěti bodů. Předně, prací se vine rozlišování ideologických/nemateriálních a pragmatických/materiálních zájmů.¹ Přitom materiální zájmy byly přece neoddelitelnou součástí dělnické imaginace lepšího světa. Různé části dělnictva měly sice částečně odlišné představy (a samozřejmě se výrazně lišilo dělnictvo sovětské od československého, což autorka také velmi pěkně reflektuje); materiální zájmy však v definici dělnické cti hrály pochopitelně velmi důležité, ba nejspíš zcela klíčové místo – oddělovat je kategoriálně od nemateriálních se podle mého názoru vůbec nedá. Sama autorka toto konstatuje, a to jak v obecnějších syntetizujících vyjádřeních,² tak zejména (a výborně!) v kapitole 11, analyzující socialistické soutěžení v AZNP Mladá Boleslav, kde pečlivě dokládá, jak každé z forem soutěžení odpovídaly konkrétní materiální odměny. Přesto se celou prací vine kategoriální oddělování nemateriálních (ideologických) a materiálních (pragmatických) motivů jako zcela odlišných. Osobně se domnívám, že to není udržitelné.

S tím souvisí, že se autorka bohužel ne vždy dostala hlouběji k dělnické (zaměstnanecké) imaginaci. Na jedné straně vnímá vnitřní členitost dělnictva, vzápětí mu však přisoudí homogenizující sklon k mzdové nivelizaci, což mám sklon vnímat jako výkladovou zkratku.

¹ "Samotní dělníci, ačkoliv mezi nimi jistě bylo mnoho nadšenců upřímně věřících v myšlenku komunismu, byli spíše pragmatičtí a socialismus hodnotili podle materiálních výhod, které jim dopřával." (s. 72).

„Ačkoliv z ideologického hlediska mělo k motivaci soutěžit stačit vědomí důležitosti práce při budování lepšího světa, pragmaticky smýšlející dělnická třída požadovala materiální etc." (s. 98n.) a na dalších místech.

² "V sociální praxi však otázka dělnických mezd hrála klíčovou roli" (s. 100 apod.)

Autorka se mohla zejména prostřednictvím pramenů z lokálního prostředí dostat k představám o přiměřené mzdě za patřičný výkon v kontextu jiných pracovníků; a tím na pozadí socialistického soutěžení konstruovat dělnický *habitus*. Vyžadovalo by to však (nejspíš v návaznosti na kapitolu 11) pokus o hlubší vhled do konfliktů a vyjednávání na lokální úrovni. Podle čeho byly vybírány BSP? Jaká kritéria se použila pro rozlišení BSP s brozovým, stříbrným a zlatým odznakem? (s. 150) Kdo co určoval a prosazoval?

Z formálních problémů bych zmínil ne vždy jasné oddělení sovětské a československé zkušenosti. Autorka na vícero místech (v kap. 5.4. na s. 46-53, opět pak v kap. 5.6. na s. 60n. nebo v kap. 9.3. na s. 104-106) nabízí výklad vývoje sovětského a hned přechází k československému, aniž čtenáři je zcela jasné, kde se zrovna nachází a proč je přechod tak náhlý (zda se jedná o transfer, o kontrapozici či ještě něco jiného). Jednak se čtenář může lehce ztráct, neboť si nebude jist, k čemu se výklad zrovna vztahuje, jednak tento postup trochu zastírá skutečnost, že pro vývoj socialistického soutěžení byly klíčové potřeby aktérů (a zejména různých skupin aktérů), jejich imaginace, požadavky, odvaha či naopak pasivita – a ideologické nebo institucionální formy socialistického soutěžení jimi teprve dostávaly konkrétní podoby, které historicky vysvětlujeme.

Výkladově mi v práci asi nejvíce chyběl post-stalinismus jako specifická formace. Netvrdím, že se jedná o výkladovou chybu, neboť nemohu vyloučit, že na pozadí socialistického soutěžení k fundamentálním změnám v druhé polovině padesátých let nedošlo. Když však například na s. 76 autorka přechází od stalinského produktivismu rovnou k Radovanu Richtovi, čtenář podle mě nemá možnost postihnout zásadní změny, k nimž v post-stalinismu došlo – a nemusí plně chápat, proč se takto vzdálené jevy (stalinský produktivismus a vědeckotechnická revoluce) nacházejí ve výkladu vedle sebe.

Do budoucna bych rád autorku podpořil ve výkladově odvážnějším postupu. Na některých místech práce je stále patrná určitá nejistota a silná vazba na prameny, které autorka zpracovávala. Formulace jako "dokument uváděl" nebo "dokument dále uváděl" nebo "ve článku... se uvádí" etc. indikují, že autorka na některých místech přepisuje a neodvážá se interpretovat. Například podkapitolou 6.6.a. (s. 80-83) bylo přece možné pojmout jinak než komentář k jednomu prameni; jelikož odráží perspektivu centra, autorce se otevírala možnost rekonstruovat očekávání a celkově imaginaci lidí z centrálního aparátu namísto mechanického komentování, co daný dokument obsahuje. Totéž se týká dalších částí, tedy 6.6. b. (s. 83n) – ze závěrů ekonomické komise lze na něco usuzovat, nikoliv jen přepsat informace v ní obsažené, podobně jako z jednání ideologické komise v části 6.6.c. (s. 84n.). Tuto zbytečnou opatrnost autorka na některých místech vykazuje i ve vztahu k sekundární literatuře, jíž se drží a jejíž obsah převypravuje (např. s. 23-25 Miklóssy, s. 34-36 Nečasová, s. 64-66 Balcar, opět Nečasová s. 73-75 etc.), namísto aby je sebevědomě zasadila do zcela vlastního výkladu. Nejedná se zde určitě o chybný postup; spíše problém vnímám v tom, že se autorka vlastní interpretační odvaze učí a že je jí zapotřebí v tomto procesu podpořit.

Jazykově je práce na velmi slušné úrovni a dobře se čte.³ Nejasných a sporných vyjádření v práci není mnoho.⁴ A ani pět výše formulovaných kritických bodů nepředstavuje fundamentální problém, který by výrazně snižoval hodnotu předložené práce. V hodnocení mezi známkou výborně a velmi dobře se v návrhu hodnocení přikloním k *velmi dobře*; nebráním se však zlepšení na výborně, přesvědčí-li o tomto autorka komisi v průběhu obhajoby.

V Praze, 6. září 2024

doc. PhDr. Michal Pullmann, Ph.D.

³ Výjimkou jsou části, kde si autorka není zcela jistá, například úvod a závěr, jejichž četba je náročnější. Formulačních a stylistických chyb obsahuje text minimum - "– toto tvrdí Russel!!!" na s. 53 asi zůstalo z nějaké prvotní verze textu, má být Alexeje namísto Alexee (s. 54), "Nevěděly" na s. 59 - kdo nebo co nevěděl?; "bojovaly s technologická zastaralostí" (s. 78), "rekrutovali z dělnickým pozic" (s. 104), "Soutěž v komplexních rozboru výsledků AZNP" (s. 140). A zcela zbytečná je i hrubka v poděkování (spolužáci „kladli“), která kazí jinak výborný dojem z jazykové stránky práce.

⁴ Za všechny přeci jen podle mě problematický závěr, že "se při životě udržoval vyprázdňovaný mechanismus obalený do ideologického hávu, který byl propagandisticky zneužíván jako forma pseudo loajality a oddanosti vládnoucímu režimu" (s. 90), který trochu protiřečí celkovým závěrům, které autorka přináší. Jiným problémem je stírání rozdílu mezi „ruským“ a „sovětským“, na nějž by si autorka do budoucna podle mě mohla či dokonce měla dát pozor, nejen v kontextu současné války Ruské federace na Ukrajině.